

George G. Potra

Nicolae Titulescu

Pro-memoria privind Pactul de asistență mutuală româno-sovietic
(București, 10 noiembrie 1935)

„Viitorul va dovedi că am avut dreptate“*

Aprobat și sprijinit până la mijlocul anului 1935 de imensa majoritate a establishmentului românesc, Nicolae Titulescu va fi ulterior din ce în ce mai mult indicat drept dușman nu doar de către legionari – aceștia o făcuseră mai de mult, condamnându-l în numeroase rânduri la moarte, dar nu pentru rațiuni de politică externă, ci pentru rolul avut de omul politic român în scoaterea Gărzii de Fier în afara legii –, ca și de către oameni politici precum Octavian Goga, A.C. Cuza, Gheorghe I. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Nicoale Iorga ș.a. Rațiunile atacurilor oamenilor politici români – căroră, în ciuda violenței acuzelor de fond și adesea suburbane – au fost diferite, ținând în unele cazuri de alte opțiuni de politică externă, iar în alte cazuri de temerea că negocierea și semnarea unui tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică ar fi însemnat o cedare față de colosul de la Răsărit.

La aceste atacuri s-au adăugat acțiuni concertate ale Germaniei lui Hitler, Italiei lui Mussolini, Poloniei lui Beck, Iugoslaviei lui Stojadinović, Ungariei lui Horthy, care din rațiuni doar parțial coincidente au dezlănțuit o furibundă campanie de presă, respectivele regimuri mobilizându-și în același timp – cu și mai mare eficiență – forțele politice, diplomatice, militare și economice, pentru a obține renunțarea la proiectul semnării de către România a unui Pact de asistență mutuală cu URSS.

Discreția ce s-a păstrat în jurul contactelor și negocierilor propriu-zise – de altfel firească – și caracterul sumar și adesea ambiguu al răspunsurilor lui Nicolae Titulescu la interpelările parlamentare sau la declarațiile tăioase ale unor opozanți și adversari făcute pe această temă au alimentat și ele tot felul de speculații, laitmotivul aberant al acuzelor criminale fiind acela de Titulescu – „om al Sovietelor“; „vândut“; „slujitor al iudeo-masoneriei și Internaționalei comuniste“; „trădător“; „comunist“ ș.a. ș.a.

Cele două curente ostile – intern și extern – au avut impact asupra guvernărilor de la București, cu atât mai mult cu cât la nivelul acestora nu

---

* Articol publicat în „Adevărul literar și artistic“, an XI, nr. 606, 26 februarie 2002, pp. 3, 7; în Adrian Năstase, George G. Potra, *Titulescu – Ziditor de mari idealuri*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, pp. 128–136.

exista fermitatea și consecvența de care șeful diplomației românești avea nevoie pentru ca proiectul să poată fi promovat și concretizat.

Nicolae Titulescu avea să constate cu surpriză, ba chiar cu stupeoare, că Regele Carol al II-lea și primul-ministru Gheorghe Tătărescu manifestau slăbiciune, înclinații spre cedare față de contestatarii din interior, ca și față de adversarii din exterior.

Sosit în capitala României la sfârșitul primei decade a lunii noiembrie 1935, Nicolae Titulescu are întrevederi și convorbiri cu factori de răspundere și constată că ceva se schimbese la București, că exista riscul ca orientarea politică oficială stabilită și aprobată de guvern să sufere modificări substanțiale.

Întrevederile și convorbirile îndelungi avute cu Dinu Brătianu, șeful Partidului Național Liberal, la 9 noiembrie 1935, și cu Gheorghe Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, la 10 noiembrie 1935 – consemnate într-un *aide-mémoire* întocmit la capătul acestora, înscris aducând pe alocuri cu o stenogramă, aflat, ca și cel publicat în numărul precedent, în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – îl conduc pe Nicolae Titulescu la concluzia că nu se mai bucura, în termenii conveniți anterior, de sprijinul Partidului Național Liberal, al Guvernului și al Regelui, în negocierea și semnarea Pactului de asistență mutuală cu Sovietele.

Discuțiile purtate cu Dinu Brătianu, dar mai ales cu Gheorghe Tătărescu, relevau lipsa de fermitate a Partidului și Guvernului în susținerea pozițiilor convenite și aprobate cu câteva luni în urmă și, mai mult decât atât, puneau în evidență lipsa de *fair play* în contactele acestora cu ministrul de Externe în săptămânile și lunile de după 12 iulie 1935, lăsându-l pe Nicolae Titulescu fără un sprijin real într-un demers de cea mai mare răspundere.

Echivocul, poltroneria și lașitatea celor care trebuiau primii să-l susțină, dat fiind faptul că această poziție fusese aprobată la nivelul Guvernului și Regelui, îl determină pe Nicolae Titulescu să demisioneze la 10 noiembrie 1935.

Nicolae Titulescu constata acum că nu mai era vorba de meschinăriile cotidiene din partid sau din guvern, de poziții și interese partizane, de intrigi, răfuieli sau lovituri sub centură care se cantonavau, în ultimă instanță, la scena politică internă, ci de lipsa de seriozitate, de rectitudine și răspundere politică în probleme majore, ceea ce afecta interesul național, intuind în consecință efectele dezastruoase pe care le are pe plan internațional perceperea unui asemenea joc politic.

Ca oricare dintre demisiile sale, aceasta, ca cele de dinainte și de după, avea să fie respinsă, căci acceptarea ei ar fi avut în rândurile opiniei publice românești și europene (și nu numai) un uriaș ecou negativ, pentru că

ea ar fi fost înregistrată cu maximă îngrijorare la Paris și la Londra, dar și în alte capitale prietene din întreaga lume, știrbind încrederea în guvernul de la București.

Nu va fi însă nici pe departe ultima confruntare care va duce la momente de periculoasă criză guvernamentală și de dramatică criză existențială.

Politicienii de pe Dâmbovița au manipulat de fiecare dată cu o știință demnă de cauze mai bune pentru a depăși momentele de incertitudine sau de criză, urmărind conjunctura cea mai favorabilă pentru a-i da lui Nicolae Titulescu lovitura de grație.

La 29 august 1936, acesta era înlăturat din viața politică românească, frângând nu doar un destin individual, ci alterând chiar un curs național.

La sfârșitul anului 1937, Nicolae Titulescu revenea încă o dată asupra problemei Pactului de asistență mutuală româno-sovietic, proiect abandonat după eliminarea sa, formulând o judecată premonitorie pe care – în ciuda criticaștrilor de ieri și de azi – nu o putem ignora:

„Se afirmă astăzi că diferența dintre ideologii împiedică o apropiere între Germania și URSS. Este adevărat. Dar cât timp va dura acest obstacol? Nimeni nu știe. În orice caz, nu poate dura o veșnicie.

Principalul lucru pentru România este de a încheia Pactul de asistență mutuală cu URSS înainte de a se produce o apropiere între aceasta și Germania.

După o asemenea apropiere, URSS ar considera inutil un Pact de asistență mutuală cu România.

Acord acestor cuvinte întreaga gravitate pe care judecata mea politică a putut-o câștiga în decurs de aproape 20 de ani.“

La capătul a șase decenii și jumătate de la acest strigăt al Rațiunii însăși – decenii care au cunoscut războaie, calde și reci, fascism, nazism și comunism, nașterea unor blocuri militare și destrămarea unor imperii, ascensiunea și dispariția unor dictatori – România nu poate rămâne mută la marile interogații pe care Nicolae Titulescu le-a rostit, convins fiind de existența și perpetuarea factorului rus printre realitățile ineluctabile aflate la granița spațiului geografic și istoric în care dănuim în al treilea mileniu de existență.

This was a good Man!

București, 10 noiembrie 1935

Când am fost ieri la Dinu Brătianu¹, șeful Part[idului] Naț[ional] Lib[eral], acesta mi-a spus că două persoane i-au vorbit numai până acum de un pact româno-sovietic: Tătărescu și Regele.

Cu prilejul vânătoarei de săptămâna trecută (4 noiembrie), Tătărescu a spus lui Dinu Brătianu că un pact cu Sovietele îi dă aprehensiunea că opinia publică nu-l agreează și că el este împotriva acestui Pact. Dinu Brătianu a răspuns că și el tot așa.

La vânătoare, Regele l-a întrebat pe D[inu] B[rătianu] dacă este pentru un Pact cu Sovietele. El a răspuns că nu. Și Regele a replicat: și eu sunt împotriva.

Am spus lui D[inu] Brătianu că el poate avea părerile lui, dar că tocmai cele 2 persoane ce citează nu pot avea o părere contrară, dat fiind că am fost autorizat de Tătărescu și întreg Cons[iliul] de Min[istri], ca și de Regele să semnez un tratat de asistență mutuală cu Sovietele. Că eu singur, văzând că ratificarea Franței a propriului ei tratat cu Sovietele întâmpină greutăți, n-am făcut nicio negociere cu Sov[ietele]. Că acesta era și punctul lor de privire, tratatul nostru trebuind să fie în legătură cu cel francez. Dar, am adăugat eu, aceasta nu înseamnă că politica noastră e schimbată. Când Franța va fi aliata Sovietelor, e în interesul nostru, pentru motivele ce am dezvoltat, să încercăm totul pentru a obține un tratat de asistență așa cum ne convine nouă. Că dacă această politică nu e decât a guvernului și nu și a Partidului Liberal, eu mă dau la o parte și voi lăsa partidului să facă pe aceea care îi convine. Nici eu nu pot impune cu sila o anume politică externă Partidului Liberal, dar nici el mie.

Ne despărțim deci în chip onorabil și amical, am încheiat eu.

D[inu] Brătianu a spus că nu se poate asta, că chestia nefiind actuală, nu e divergență etc.

Neputând trăi în echivoc și neputând concepe cum să aflu de la Dinu Brătianu că Tătărescu este contra Tratatului de asistență, când am fost împuternicit să-l fac, am fost azi, 10 noiembrie, la Tătărescu spre a avea o explicație francă.

Tătărescu la început a negat cele spuse de Brătianu. Apoi, strâns de întrebările mele, mi-a spus în substanță, deși în termeni diferiți, aproape același lucru.

Minutat să aflu abia azi, 10 noiembrie, și numai după ce Dinu Brătianu mi-a comunicat-o, adevărata părere a lui Tătărescu, am recapitulat lui Tătărescu faptele așa cum stau.

La 12 iulie, în Consiliul de Miniștri, ținut în vagonul meu la Sinaia sub președinția lui Tătărescu, am fost autorizat de întreg guvernul să închei un Pact de asistență mutuală cu Sovietele.

La 15 iulie, în audiența ce am avut, M.S. Regele mi-a dat autorizarea necesară în acest scop, spunând că argumentul meu peremptoriu în favoarea lui este că forța Sovietelor față de noi e așa mare încât este mai bine să-i avem prieteni decât vrăjmași.

La 3 sept[embrie], când Tăt[ărescu] m-a chemat la telefon la Gastein să mă roage să vin la Poiana, l-am întrebat: în legătură cu chestia discutată în vagon la Sinaia? Mi-a răspuns: nu, aceasta rămâne neschimbată, e vorba de alte chestii.

La 7 sept[embrie], la Poiana, prânzind cu Tătărescu în doi, l-am întrebat dacă s-a modificat cu ceva cele stabilite la Sinaia în chestia rusă și dacă pot merge înainte, Tăt[ărescu] mi-a răspuns: nu s-a modificat nimic, poți continua.

La 8 sept[embrie], călătorind cu M.S. Regele până la Timișoara, M[ajestatea] Sa a binevoit a aproba *din nou* politica mea cu Sovietele, autorizându-mă a încheia Tratat[atul] de asist[ență] mut[uală] și de a face o călătorie la Moscova.

Prin telegrama mea din [loc liber în text – *n.n.G.G.P.*] am comunicat lui Tătărescu că M.S. Regele a aprobat din nou chestiunile de politică externă în sensul celor discutate la Poiana.

La Geneva, de la 16 sept[embrie] la 3 noiembrie, eu n-am fost vestit cu nimic că ceva s-a schimbat în atitudinea guvernului și a Regelui și, dacă eu singur nu ridicam chestiunea ratificării franceze, puteam să mă întorc în țară cu un tratat iscălit pe baza unor pline puteri repetate și niciodată retractate.

Am văzut agitația opoziției. Dar niciodată n-am auzit că ea ar constitui pentru guvern un motiv de dare înapoi.

Mai mult: în noaptea de 7 – 8 noiembrie, discutând cu Tătărescu și arătându-i că suspendarea negocierilor nu înseamnă schimbarea politicii stabilite, Tăt[ărescu] a fost de acord și nu mi-a spus nimic din care aș putea deduce că el este împotriva unui acord cu Sovietele.

Cum este dar posibil, în asemenea condițiuni, să aflu de la Dinu Brăt[ianu] că Președintele de Cons[iliu] este contra acordului cu Sovietele?

Tăt[ărescu] a răspuns că nu e contra, dar că trebuie pregătită opinia publică, că nu se face un tratat contra sentimentului public.

Am spus că acest lucru trebuia să-mi fie comunicat la Geneva, sau cel puțin în ultima convorbire, iar nu ca o consecință a lămuririi convorbirii lui cu Dinu Br[ătianu]. În ce privește opinia publică, îmi fac toate rezervele. Cine a agitat-o? Ce a făcut Partidul Liberal ca să combată pe agitatori? Oare tractele [manevrele – *n.n.G.G.P.*] împotriva mea duse din casă în casă, nu

pot fi lămurite nici în ce privește autorii, nici în ce privește distribuitorii? Pentru ce și campania și tractele sunt făcute *contra mea și nu a guvernului*?

Sunt prea inteligent să nu pricep lucrurile, dar prea politicos să spun tot ce gândesc.

Tăt[ărescu] a spus că recunoaște că s-a făcut o greșeală de a nu se fi pregătit opinia publică, dar că va începe o acțiune în acest sens.

Și, în acest răstimp, plinele puteri rămân suspendate, am întrebat eu?

Nu, a răspuns Tăt[ărescu].

Am spus: eu trăiesc numai din claritate și nu iubesc decât linia dreaptă. Nu știu dacă și când Franța va ratifica, nu știu dacă vreodată Sovietele vor voi să iscălească ceea ce cer eu. S-ar părea deci că mă bat pentru o himeră, pentru o chestie teoretică. Nu e așa. Mă bat în momentul de față împotriva echivocului, mă bat pentru a nu simți în jurul meu un corset care, în ce mă privește, ucide orice elan creator.

Vreau să cunosc limpede situația:

Dacă cad de acord azi cu Sovietele, pot iscăli?

Tătărescu a răspuns: da, dar te anunț că nu voi ratifica.

Am replicat: cum nu e vorba să facem un tratat fără ca Franța să ratifice, întreb: ratifici dacă ratifică Franța?

Tătărescu [a] răspuns: ratific când va ratifica Franța și *opinia publică va fi pregătită*.

Am spus lui Tăt[ărescu]: ceea ce declari este grav. D-ta suspenzi acordul româno-rus de o condiție nouă, nebulotică: pregătirea opiniei publice, condiție asupra căreia numai acțiunea d-tale contează și numai judecata d-tale se va impune, căci ca președinte de Cons[iliu] vei zice: eu am dreptul să apreciez când opinia publică e pregătită.

Mai mult. Deși n-am negociat nimic cu Sovietele, deși țara e absolut liberă, eu personal, care am lucrat autorizat de guvern și Rege, nu pot refuza să negociez cu Sovietele dacă mi-ar cere-o în condițiile ce am pus eu: totul depinde de acordul franco-rus. Cum aş putea spune azi Sov[ietelor]: negociez, semnez, dar ratificarea depinde de schimbarea opiniei mele publice, adică cum aş putea oficial să afirm că România este ostilă Sovietelor în momentul când cer să închei un tratat cu ele. Aş ruina bunele raporturi existente azi și aş expune țara la vrăjmășia Moscovei.

O atare condiție – absurdă în sine, căci nimeni nu se angajează în negocieri când sentimentul public ar fi așa puternic încât ar constitui un obstacol de neînfrânt – trebuia să-mi fie pusă la Sinaia, la Poiana, la Geneva.

Or eu o aflu numai ca o consecință a dorinței mele de a lămuri ce ai spus d-ta d-lui Dinu Brătianu.

Insist din nou, dat fiind că avem timp în fața noastră, să nu pui o condiție care sau e irealizabilă, sau ai răgaz să o îplinești. Insist din nou să nu retractezi în chip indirect toate autorizările fățișe ce dai pentru încheierea unui tratat cu Sovietele. Cer ca un acord – dacă e posibil cu Sovietele – să depindă numai cum a fost totdeauna vorba de acordul franco-rus.

Tăt[ărescu] a refuzat adăugând: și de pregătirea opiniei publice.

Am spus atunci lui Tăt[ărescu]:

Azi, când văd ce e în mintea d-tale, constat nu numai profunda divergență care ne separă, dar și metoda nepermisă ce s-a uzat față de mine. Autorizat în regulă pe scena internațională, ați voit să retrageți împuternicirea dată prin reacțiunea pe scena națională. Eu nu mai stau o clipă în mijlocul dv. și-ți dau demisia mea.

Nu mi-e teamă să o dau pe chestia rusă, antipatică azi. Viitorul va dovedi că am avut dreptate. Dar mi-o dau special pentru faptul că, solidari cu mine în toată această chestie așa cum am conceput-o, m-ați lăsat fără apărare în fața opiniei publice și-mi puneți condiții noi, descoperite numai când am voit să lămuresc ce ați vorbit în spatele meu. Azi plec pentru că am fost înșelat de dv. Dacă aș mai sta în asemenea condiții, ar trebui să plec eu mâine pentru că am înșelat eu pe alții.

La 8 seara, prin prefectul Palatului, am comunicat Regelui demisia mea. N-am vorbit însă și nu voi vorbi nimănui de ea până nu văd pe Rege, din deferență pentru el.

Iar lui Inculeț, care a venit la 10 seara ca emisar al lui Tătărescu, i-am spus:

„Mie nu mi-e teamă să plec pe chestii antipatice. Am părăsit Finanțele în 1921 hulit de țară. Dacă Partidul Liberal nu întârzia aplicarea reformei mele, aveam azi și buget și monedă și armament.

O a doua oară se opune Partidul Liberal la o acțiune a mea, de data asta externă. Viitorul îmi va da dreptate și aci. Cei 3 ani de bune raporturi cu Sovietele v-au făcut să uitați timpurile când Moscova vă făcea să tremurați.

Știu că opera mea se va năruie cu plecarea mea, căci elementul *persoană* joacă în politica externă un rol covârșitor.

Dar, se năruiește ea și dacă aș accepta să continui să guvernez în asemenea condiții de nesinceritate.

Prefer să se năruiască opera mea singură, decât ea, împreună cu mine ca mincinos.“

Impresiunea mea. Mă întreb de ce a făcut Tăt[ărescu] așa ceva? De ce nu s-a mulțumit cu condiția ratificării Franței? Pentru 2 motive.

Întâi. În atitudinea lui se reflectează propria lui psihologie. În fața insistenței mele de a lămuri lucrurile, el a crezut că am un tratat deja iscălit

și că fac presiune pentru angajamentele lui ca să-l scot din buzunar. Nicio clipă el nu s-a înălțat acolo de unde vorbeam eu: rectitudinea lumii politice, fie că e vorba de o realizare, fie că nu.

Al doilea, pentru că îi surâde, dacă ar cădea în opoziție, să poată combate și el acordul rus, pe temeiul opiniei publice. *Cel de opoziție din plenipotența dată de el însuși*. Săraca Românie.

NOTE

---

¹ Constantin (Dinu) I.C. Brătianu (1866–1950). Om politic și de stat român. Președinte al Partidului Național Liberal (1934–1947). De mai multe ori ministru.